

Вона повернулася до звільненого Києва на початку 1944 року, коли за сотню кілометрів південніше ще тривала Корсунь-Шевченківська битва*. Вона була педіатром, цебто лікаркою по дитячих хворобах, носила побите негодою тепле пальто з котиковим коміром, темно-синього кольору суконну шапочку, великі чоботи мужського розміру. Треба було хутчіш розгортати дитячі лікувальні установи, збирати з вулиць напівзамерзлих нещасних дітей, які в кошмарі фашистської окупації погубили батьків, втратили домівку; і тому перші дні вона спала на столі в маленькому колишньому магазині, перетвореному на тимчасову контору, приймальню, лікарський кабінет і пункт збору малечі. Якось воно само собою виходило, що перші заходи відновлюваної Радянської влади неодмінно торкалися життя знедолених дітей,— це ставилося нарівні з оборонними заходами, з довозом боєприпасів та побудовою стратегічних мостів.

Вона звалася Оксаною Сергіївною. Років їй було небагато, але не так уже й мало, середній, як то мовиться, вік вона вже переступила. Зовнішньо виглядала непомітною — виснажена, невиспана, із запалими очима, сутула від зле пошитого пальта. Влаштувавши в магазинчику залізну пічку, вона гріла на ній у відрах воду, роздягала дітей всіх по черзі, шкребла й терла їх, водночас роблячи медичний огляд. Діти тулилися й тяглися до неї не менше, ніж до рідної мами, хоч вона, здавалося, нічого особливого й не робила для того, щоб вабити до себе дитячі серця. Та діти вже такі зроду — вони почувають справжнє ставлення до себе, їх тяжко обдурити тільки зовнішньою ласкавістю.

Настав день, коли Оксана Сергіївна нарешті згадала, що тут, у Києві, знаходиться і її рідна домівка. Ніхто, звичайно, не повірить, що вона цього не пам'ятала повсякчас із самого моменту переправи через Дніпро, але в тім-то й справа, що їй ніколи було займатися особистим, коли пй неї з першої ж години набігло стільки роботи. Порожня її домівка могла, безперечно, почекати, доки вона трохи впорається. Отже, час надійшов, і лікарка навіть мала можливість розміркувати, як їй і коли піти, щоб хоч

переночувати під рідним дахом, коли тільки він вцілів серед по" жеж та вибухів.

Вцна рушила знайомою дорогою. Кузнечна вулиця, вона ж вулиця Горького, була довга, і тут одразу ж поринула Оксана Сергіївна в своє минуле життя. Боже, скільки разів ходжено цими тротуарами — в сльоту й ожеледь, в спеку й зливу, вдень та пізньої ночі! Будинок стояв кінець вулиці, дорога була далека. Ще маленькою школяркою стільки разів пробігала —цей шлях. Ось тут була аптека, куди носила мамині рецепти. Ось каштан із невеликим дуплом — це була її поштова скринька в час захоплення хлопчиком з музичного училища. За оцим ось рогом підстеріг її знехтуваний поклонник і сказав, що вона розбила його серце, і в дитячому відчаї шпурнув їй під ноги свою скрипку...

Ось під'їзд будинку, куди вона й знайомий студент забігли під час зливи й грози. З його козирка капала вода, чомусь темна, Оксаночка реготала, бо була зроду реготуха, грім гуркотів, неначе в горах, шуміла потоками по вулиці вода, з каштанів дощ збивав пелюстки, вони падали разом з дощем. Студент Гера,— він став потім Гарасимом Львовичем, її чоловіком,— взяв її за руку, мокру од дощу, і притулив до свого мокрого ж обличчя. "Отак би стояв вічно",— несміливо мовив він. І картина уявилася їм обом така смішна, що сміх виник одразу ж після поцілунку.

Як добре було разом з Герою співати в хорі! Співки відбувалися на Пушкінській у якомусь клубі. Приміщення погано опалювалось, але яке свято лунало в душі, разом з мелодіями веснянок увіходило до серця дуже почуття, і здавалося — ніде й ніколи в світі ніхто не знав подібного чуда. Так, життя пестило її, як улюбленицю, і коли доводиться потерпати, то хоч знаєш за що. Оксана Сергіївна прискорила кроки — тепер, поблизу домівки, її охопила нетерплячка.

Одначе, що це? Ох, як ото помалу рухається вулицею життя: оця ж бо похилена тумба й тоді ще стояла скособочена, коли давно-давно Оксана Сергіївна сіла на неї, не в змозі добрести до домівки від раптової прикрої нудоти й дивної спустошеності. Це була невдала вагітність, яка

потягла за собою гірку бездітність в майбутньому. Гарасим Львович заспокоював її, вимовляв непотрібні слова про надію на неможливе, забуваючи на той час про свою й дружинину медичну освіту. Так і не пролунав дитячий голосок у їхньому домі, а Оксана Сергіївна спеціалізувалась в педіатрії.

Ніхто б не назвав її немною й розмазнею, коли справа торкалася її роботи, медичного обслуговування дитячого світу. Вона була активна й наполеглива, настирлива й нещадна до тих, хто ставав їй на дорозі, вона здатна була гримати й тупотіти ногами, вміла навіть стукнути по столу портфелем, в якому жалібно тоді бряжчали різні склянки, їй нічого не варто було оббігати за день півміста, коли в одному місці їй, приміром, обіцяли дров для дітей, а в іншому — крупу-січку, в третьому — ліжка з лози або дитячий нічний посуд.

Та інша справа, коли енергії й активності вимагало її особисте життя. Тут вона ставала одразу безпомічна. Вона нічого не могла "тягти до хати", як це буває в родинному житті, і все відбувалося навпаки: де яка була мисочка, книжка чи картинка, це все швидко зникало з дому й опинялося в дитячій установі, де вона працювала.

За пропозицією Гарасима Львовича в родину, було взято приймачку — якусь далеку родичку. Вона скінчила школу, вчилася в технікумі, благополучно вийшла заміж, так і не ставши особливо близькою до душі Оксани Сергіївни. Ні, коли вже не судилися свої діти, то краще роздати матерні почуття на найбільшу кількість малюків! І Оксана Сергіївна, провівши чоловіка на фронт, замкнула квартиру на другому поверсі, яка складалася з кімнати й кухні, поклала ключа до кишені і повезла на схід цілий вагон дітей-сиріт, дітей фронтовиків тощо.

Чи були в неї хвилювання в особистому житті? Треба думати, що були. Принаймні коли Гарасим Львович ставав неухважливий, запізнювався додому й не до речі відповідав на запитання, Оксана Сергіївна потихеньку питала: "Чи не з'явилася знову на обрії мила сестра, фершалка чи студентка?" І з того, як чоловік квапливо відхрещувався,

відчувала в грудях прикрі поштовхи серця, які і в медицині звуться ревнющами. Так було декілька разів, і ревнющі губили свої гострі форми, ставали меланхолійним безпорадним сумом.

І от дійшли до неї з фронту чутки про нове захоплення Гарасима Львовича. Вона ніколи не гадала, що сприйме так боляче. Мало чого не буває на війні. Може, нічого й не трапилось, а людям здалося не знати що. Чутки стали настирливі; вже зголосилися к свідки, Оксана Сергіївна пролежала ніч без сну, проплакала наволочку на подушці, наступного дня не пішла на роботу, пила валер'янку мало не столовою ложкою і з жахом усвідомила, що їй нічим буде жити, коли Гарасим Львович піде від неї до другої.

Потроху дізналася про подробиці. Гарасима Львовича було поранено, але він в тил не евакуювався, лишився в санбаті. Дівчина була молодіша од нього, сандружииниця-доброволець, під час бою винесла Гарасима Львовича з небезпечного місця, ходила коло нього, збудила до себе почуття, яке здалося їй любов'ю, відповіла на нього. Так іноді буває, але від свідомості цього Оксані Сергіївні не ставало легше. Вона перечитала чоловікові листи, дещо порівняла, дещо вперше помітила, дійшла щирим серцем до гіркої правди, захованої між рядків, про яку чоловік не наважився їй прямо написати, і занудьгувала всією душею, так би мовити ридма.

Як би вона реагувала, коли б такий випадок трапився не з нею, а з сусідкою, товаришкою по роботі, подругою? О, вона б написала кривдникові такого листа, що чортам замакітрилось би! Та як він сміє, негідник, розбивати родину? Та хіба з отим дівчиськом він довго знаходитиме спільну мову? До чого це йдеться — легковажне пурхання над життям, а як же совість Л честь? Оксана Сергіївна зуміла б докопатися до його душі, коли б це не був... її Гарасим Львович.

Що лишалось робити? Вона вгамувала серце конвалійними краплями, валер'янкою та бромом, примостила табуретку біля ліжка дитини, коло якої саме чергувала ніч, і написала ціле послання. Кому, Гарасиму

Львовичу? Ні, багато честі, це був лист не до нього, а до неї — молоді, щасливої суперниці. Оксана Сергіївна знала її ім'я й прізвище, бо грошові перекази од чоловіка стала надписувати жіноча рука, а на одному бланку суперниця з неувважності зазначила й свою зворотну адресу, підписалася сама. Так, листа на фронт писалося саме їй, щасливій Паші Дмитрієвій.

Двічі такого листа перебити Оксана Сергіївна нізащо не змогла б. І вже пославши його, часом запитувала себе, чого вона там понаписувала, але докладно так і не згадала. Це був лист-сповідь, лист серця, в котрому Пашу сповіщалося про попереднє життя Гарасима Львовича, про любов до нього старої дружини. Із цілковитою обережністю й ніжністю зверталася Оксана Сергіївна до Пашиного молодого почуття, благословляла її на , щастя, благала не кидати Гарасима Львовича ні за яких обставин, звирялася на неї, як на саму себе.

Отже, лист вийшов дуже щирий, його можна було назвати піснею розлученої любові, і Оксана Сергіївна дуже здивувалась би, коли б їй це хтось сказав. Грошові переказів, надписані Пашиною рукою, припинилися, із чого Оксана Сергіївна зробила висновок, що лист її дійшов. Але гроші від чоловіка приходили й надалі, тільки адресу було надруковано на друкарській машинці, номер польової пошти був інший. Сама того не усвідомлюючи, Оксана Сергіївна зробила найважливіший крок у житті, і він повністю не відповідав тому, що за таких випадків буває. Тіль- ки з того часу щоранку, прокидаючись після недовгого сну, вона першим ділом почувала, як перевертається в її серці, наче ніж, думка про нещастя.

Ось, нарешті, видко віддалік і її будинок. Вона не встигла подумати, чому вікно в кімнаті відчинене, як помітила в ньому військову постать,— вікно хтось мив. "Ого,— мовила сама собі Оксана Сергіївна,— доведеться витурювати непроханих пожильців!" Вона одразу ж почала міркувати, як звернеться завтра до райради за потвердженням прав на власну квартиру, і тому всі інші, гострі почуття, які звичайно виникають у людей за подібних обставин, так і не з'явилися. Звичайно, не відчуваючи ніякого

хвилювання, наче повертаючись з роботи, а не з евакуації, Оксана Сергіївна піднялася до себе на другий поверх і постукала, їй довелося бачити стукати, та вона догадалась шарпнути за ручку незамкнених дверей, переступила поріг домівки.

У передній було порожньо. В кухні топилася плита. В кімнаті невідома дівчина витирала зім'ятим папером вікно, воно скрипіло й верещало. Помітивши Оксану Сергіївну, дівчина зіскочила з підвіконня,— так, це була дівчина в штанях і майці, щоки її палахкотіли, погляд одверто й чесно скерувався в вічі тій, що увійшла.

— Зачиніть вікно,—сказала Оксана Сергіївна,— застудитесь...

— Нехай,— махнула рукою дівчина,— не встигла витерти...

Вона зачинила вікно, натягла через голову гімнастсьор-ку з погонями й однією медаллю, підперезалась, запитливо поглянула на Оксану Сергіївну.

— Тримайте себе вільно, єфрейтор,— відповіла їй та,— робіть, що вам треба. Це —моя квартира, але я запрошую вас почувати себе як удома.

Дівчина зніяковіла і ще .прикріше почервоніла. Вона оббігла поглядом кімнату, розшукуючи, свої речі, почала стягати їх докупи і пхати у речовий мішок. Почувалося, що їй хочеться негайно втекти з цього місця.

— Дозвольте,— запротестувала Оксана Сергіївна, сідаючи на лаву, притягнену, певно, з парку,— куди ж вам поспішати на ніч? Я зовсім не така вже негостинна господарка! * .

— Я зенітниця,— сказала, затинаючись, дівчина,— наша установка недалеко, я тут ночувала, ви пробачте, коли що не так. Меблів ніяких не було, я притягла, що подужала. Добре, хоч шибки цілі...

Тут Оксана Сергіївна силоміць одняла в неї сумку й послала дівчину до кухні, щоб не погасла плита, доки сама роздягнеться й дістане з портфеля крупи на вечерю. Разом з крупою вона вийняла банку тушонки й шматок цукру, який одразу ж, не гублячи часу, розбила надвоє. В кухні гула від доброї тяги плита, на конфорці стояло відро з водою, на другій — похідний чайник. Єфрейтор, похнюпивши голову, похмуро колола німецьким тесаком дверцята розтрощеної на друзки шафи й кидала в огонь шматки дерева* Вікно було затулене чорним папером, над крантом на поличці, яку пам'ятала Оксана Сергіївна з самого дитинства, горів гнотик у картонній коробочці з парафіном.

— Чудесно,— зробила висновок Оксана Сергіївна,— доки варитиметься каша, ми з вами помиємось. Єфрейторе, слухать команду! Мені здається, ніби я вас знаю вже сто років...

. Оксана Сергіївна обняла нашвидку дівчину, цмокнула її в ніс, пригорнула до себе й відчула, що та опирається. "Соромлива,— подумала,— це мені подобається. Де ж бо це я залишила портфель, там ще був шматочок мила..."

Сплили чудесні півгодини. Оксана Сергіївна роздяглася до вовняного купального костюма, який вона носила на голому тілі для тепла, роздягла дівчину, вимила їй голову, вишарувала милом та віхтем, сполоснула — і не витратила багато води.

Решти води було предосить для самої господарки. Хіба згадаєш, скільки разів доводилося обходитись і меншою її кількістю! Надзвичайно, це просто надзвичайно так оновитися! Ось коли вона по-справжньому вдома. Дівчина видивлялася на Оксану Сергіївну, наче не знати що на ній бачила, допомогла вимити спину, зібрала ганчіркою воду з підлоги, тут же швиденько випрала їй панчохи й білизну, повісила в загрозливій близькості од вогню.

Каша з тушонкою була готова. Оксана Сергіївна із роз-пщеними косами, пахуща й оновлена, оббризкала дівчину рештками одеколону, застелила стіл куском найбільі-шої марлі, сіла, стомлено заплющила очі. їй здалося, що на кухні клопочеться небіжчиця-мама, в кімнаті брязкає тарілками сам Гарасим Львович,— він завжди любив прикрашати святковий стіл. І щось надзвичайно приємне чекає на неї в цьому світі.

— Ви дуже стомилися,— співчутливо зауважила дівчина.

— Певно,— відгукнулася Оксана Сергіївна й знову обняла дівчину, як доньку після розлуки,— от дивна річ, скільки треба часу, щоб прихилитися до людини?

Дівчина ніяково одвернулася і нічого не відповіла.

Сіли вечеряти. На місто в цей час почався повітряний наліт, вибухи лунали від Дарниці², всі зенітки запрацювали на повну потужність, але дівчина й не подумала бігти до своєї установки. "Мабуть, вихідна",— подумала. Оксана Сергіївна, зовсім забувши, що зенітна артилерія навряд чи може нагадувати мирне виробництво.

Оксані Сергіївні дуже хотілося спати, ось чому й вечеря пройшла без жартів та сміху, які вона вважала корисними з медичної точки зору. Постелили на підлозі біля теплої плити, Оксана Сергіївна лягла перша і, через силу розплющуючи сонні очі, казала дівчині, щоб та скоріше лягала, доки тепло, листа можна й завтра дописати.

Дівчина сиділа біля стола й швидко писала, часом крізь сльози поглядаючи на заснулу Оксану Сергіївну. За вікном гриміли, завивали і рокотали зенітні постріли, гнотик у коробці здригався од далеких вибухів бомб-п'ятисоток, а Оксані Сергіївні снівся сон, в якому вона гуляла на лузі, чекаючи Гарасима Львовича* і поруч неї пустувала донька, якої в неї ніколи не було, і донька до дрібниць нагадувала оту дівчину-зенітницю.

"Як же її звати?" — подумала крізь сон Оксана Сергіївна, знову пірнаючи в сонячний яскравий день та пишну лугову траву.

Єфрейтор закінчила листа, надписала адресу, притулилась одягнена біля Оксани Сергіївни й гаразд виплакалась, тамуючи в собі голосне ридання, щоб не розбудити сусідку. Тільки перед світанком вона трошки задрімала й одразу ж схопилася на ноги, хутко зібралась, постояла мовчки на порозі, тихо вийшла. За нею нечутно зачинились двері, але Оксана Сергіївна тієї ж хвилини прокинулась, неначе її хто торкнув, за плече.

— Дочко,— сказала голосно,— мені здається, що в нас двері навстіж!

Вона встала, зняла з просвітлілого вікна затемнення, пройшла до кімнати, заглянула в передню, але дівчини ніде не було. Двері стояли одімкнені, і Оксана Сергіївна подумала, що єфрейтор пішла до зенітки, повернеться на сніданок, вони ще встигнуть наговоритися. Розпалила плити, поставила воду на чай, випила серцеві краплі й лежали після них, змушуючи себе ні про що не думати. І лише після цього всього помітила на столі листа. Боже, яка знайома рука на конверті! Од хвилювання вона через силу розібрала своє власне ім'я. І, тільки почавши читати, Оксана Сергіївна раптом зрозуміла все, що трапилось.

"Я вас такою собі й уявляла,— починався лист,— пробачте, що не знайшла мужності поговорити одверто. Та й нащо? Як бачите, я не зенітниця й не випадковий гість у вашому домі. Я полюбила Гарасима Львовича, і мені здалося, що я дам йому щастя, а ви немолода жінка, йому біля вас тяжко. Так я думала до вашого листа, а після нього я зрозуміла, як треба кохати людину, і уявила вас зовсім іншою, і сьогодні бачу, що не помилилася. Я люблю Гарасима Львовича, тому я така розгублена, але ви самі мені довели, що коли любиш людину, то треба стояти вище од своєї любові, щоб на першому місці стояла людина, а не твоє егоїстичне почуття, треба зважувати, що йому буде краще, хоч це дуже боляче в мої роки відходити від кохання. Але я розмірковувала так: я його залишу, і я його залишила зараз же після вашого листа, щоб

почекати кінця війни, а потім уже вирішувати, що й як. Я ж бо не хижачка, якій байдужа кохана людина, аби їй самій було зручно, я — радянська дівчина, скромний медичний працівник, який знає ціну людських страждань..."

Оксана Сергіївна якось непомітно для самої себе плакала, на нерівні рядки листа падали сльози — радості й горя, лист тремтів у її руці, немов серце тієї, що писала, і це було дуже боляче.

"Я вирішила,— писала дівчина— проїжджаючи через Київ, затриматись на день, розшукати вашу квартиру, адреса мені була відома, але ви ще не повернулися з евакуації, і я прибрала все, помила вікна, я якось відчула, що це кінець. А тут прийшли й ви. Так, це кінець. Прощайте, моя дорога. Чому так трапилося, що єдиною жінкою, котру мені скортіло назвати матір'ю, виявились ви? Прощайте назавжди. Бережіть Гарасима Львовича, хоч, звичайно, це він мусить берегти вас. Коли вам не буде дуже боляче, згадайте часом мене, вашу П. Дмитрієву..."

1 Корсунь-Шевченківська битва — наступальна операція радянських військ 1-го і 2-го Українських фронтів 24 січня —17 лютого 1944 р. В районі м. Корсуня (тепер м. Корсунь-Шевченківський Черкаської області) було оточено і розгромлено понад 10 ворожих дивізій з групи німецько-фашистських армій "Південь".

2 ...в ибухи лунали від Д а р_н и ц і...— Дарниця — лівобережна частина Києва. За дореволюційних часів була дачною місцевістю, належала до Броварської волості Остерського повіту Чернігівської губернії. В писемних джерелах уперше згадується 1509 р. Щодо походження назви існує кілька версій, з яких найбільш імовірною є припущення, що ця місцевість була віддана в дар. Під час тимчасової німецько-фашистської окупації та боїв за Київ 1943 р. Дарниця зазнала величезних зруйнувань. Після війни тут велася інтенсивна забудова, виник цілий ряд сучасних житлових масивів.